

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ХАКАСИЯ
ДОМ ЛИТЕРАТОРОВ ХАКАСИИ

*Хакасиянын чаагы
писательлери*

Воины-писатели Хакасии

Кильчичаков Кирилл Георгиевич (1924–2011)

К.Г. Кильчичаков–Асхыс аймаандағы Тöө суғ хазындағы Халын аалда (пүүн ол аал чоғыл) төреен. 1942 чылда педучилищенің пастағы курзын тоозып алып, армияа хабылган. Илбек Адалығ чада 153-ці алынча стрелковай бригаданың араласчызы Смоленской областьтағы Западнай фронта оборона тутхан. Палығлат салған. Госпиталь соонаң «Военмормеханизация» теен

частьсар кір парған, пушкалар тартчаң тягачта 1946 чылға читіре тоғынған. Махачы чаачы Илбек Адалығ чааның II степень орденнең паза медальлардаң сыйлатхан.

Кічігдök хайчылар алыптығ нымахтарны ысчатханнарын истерге маңнан халғаны, чынның сіліг, чібіг үннең толдырчатхан сарыннарына öкерсінгені Кирилл Кильчичаковтың чайаачы көңнін асханнар. «Че мин паспаам – поэт, писатель поларға күстенмеем. пасча Кирилл Георгиевич. – Ағаа сылтағлар көп полған. Хоос сөс пасса, тың чахсы пазарға кирек. Тирең, хыйға сағыстығ, сіліг кибелістерні пазарға көп тус кирек...»

Чирім хустары

Хырлар азыра учуххан
хустар

Хысхыр килділер ирке
чиріме.

Тасхыл азыра учуххан
хастар

Тапсас читтілер хынған
чиріме.

Порчо-пүрлернең чирім
чабынча,

Аарлығ хустарға чүреем
паарсапча.

Хараа-күнөрте чилім
толғалча,

Хустар хырғалған чүгін
сыйбапча.

Сіліг көглерің тыңнап истерге,
өөрліг хустарым, мин
ирикпеспін.

Порчо аралии өрін чөрерге
Көңнім киреенче тастап
полбаспын.

Разведка кирек «тіл»
ағылды.
Пазох ух, наңмыр чіли,
чаапча,
Кииде, поонып, снаряд
хырлапча,
Миналар, пүүр чіли, улысча,
Бомба-сосхалар хысхырысча,
Тимір чарылза, чир өстепче,
Пістің чонны фашист
өртепче.
Чаа үні – грамм тимір –
ол өлім.
Аны көрбезін амғы төлім.
Піс, хорғыс пілбин,
чааласчабыс,
Чир-суума чиңіс ағылчабыс.

Ўлгер

(кип-чоох)

Пар тигірде ўс чарых чылтыс. Олар пірсі пірсінің үстүнде изере чарыпчалар. Оларны көріп аларға хынзаң, айас хараада 9–2 час тустарында тасхар сых. Ол ўс чылтыс тигір түбінің үстүнзархы (южнай) саринда көрінчелер. Амғы туста ол ўс чылтысты Ўлгер тіп адапчалар. «Ўлгер» ансамбльны ўс чылтыс тіпчелер. Андағ полар ни?

Итсе, піс ойын аразында ол ўс чарых чылтысты Ўс киик тічең полғабыс. Оларның алтында сала пүлес арах пазох ўс чылтыс пар. Олары ўс пүүр пол парчаңнар. Улуғларыбыс үстүндегі чылтыстарны Ўс Муйғах тіп адачаң полтырлар.

Че олған тузымда Ўлгердеңер мындағ кип-чоох искем. Түн иргідөк кізі мал-хусты холға үгредіп алған полтыр. Ол туста пірее чылтыстар чирзер ааллап килчең осхас.

Пір чылтыс чыл сай пір часхы хараада чирге түсчең. Ол туста чирнің үстү порчонаң пүт парған чіли пілдірчең. Чылтыс, ырах чол киліп, түреп парып, наа чарылған таңах палазы

синінче халчаң. Че чарии пір дее дее синмечен, таңнастығ сусталчаң. Аның сузы тигір хуры өңніг полчаң. Ортызы, тізең, чирнің прай даа порчоларының өңінең чарычаң. Чир үстүнде хайдағ-да хоос чарых чарычаң. Аны көрерге тың хайхастығ полчаң.

Ол чылтыс пірееде чир үстүнче тоғылан чөрчең, пірееде чирге теңмин чүсчең. Паза көрзең, ол чоғар көдіріліп, ойнапчатхан осхас полчаң. Ол чылтыс кізілер чурттары хыринча чөрерге хынчаң. Мал-хустар тың сағычаңнар аның килерін. Піреезі чылтыстың сілиине атархачаң даа осхас.

Пірсінде атнаң інектің пастарында хыйға сағыс төріп партыр. Олар, таныс чылтыс чирзер ааллап килзе, анны, тудып алып, постарынаң хада чуртадарға чарат салтырлар.

Ам аалчы киллер хараа атнаң інек пір сиденнің харасхы пулиинда хадарып турыбыстылар. Орты хараа ирткенде, чылтыс чирзер түс килген. Ол поэзының хынчаң чирлерінче чөрчеткен.

Андада ат інекке чоохтапча:

– Син, інек, чапчаң нимессің, чодымзың, аннаңар мағаа тударға килізер.

Інек сым на пол салған. Паза көрзелер, хоос чылтыс олар турчатхан харасхы пулуңзар чағдап одыр. Ат анны тударға тимнен салды. Чылтыстың сузы харасхы пулуңзар кіріп одыр. Ол аразында інек чылтыстың үстүнзер сегірібіскен, алын азағынаң сіліг чылтысты чирге чапсыра пазып алған. Ағаа өрініп, махтанып, інек мал тілінең чоохтанған, пазын тигірзер пөзік көдіріп, хысхырған:

– Чылтысты тудып алдым! Чылтысты тудып алдым! Чылтысты, му-у, му-у-у!

Інек полар ла оңдай таппинчатхан: пірде пазын пулғапчатхан, пірде хузуриинаң сапхланчатхан.

Ол туста сіліг хоос чылтыс туйғах алтында оох чардыхтарға унал парған. Ол чардыхатр, кизектер, хайдағ-да күснең сиир чіпнең тіккен осхас, пір тынның чылтыс полған. Мал алчаастанчатханда, унах чылтыс, інектің азыр туйғағы аразында чік таап, азах алтынаң сура толғанып алған, тигірзер чөрібіскен.

Аны көріп, ат інекті хырыс сыххан:

– Син маңзыраахсың, туйғағың даа чарығын ундут салғазың. Мин тутхан ползам, позып полбасчых.

Іди інек ах-тик тур халған.

Ол чылтыс, прай чардыхтарын чыы тартына, күзі читкенче, тигір түбінзер көдіріліп, прай чардыхтарын поохти чыып алып, Ёс Муйҕах чылтыстардаң пөзігөк турыбысхан. Амды ол чылтыстың полған на чардығы поэзы алынча осхас, поэзы алынча пызыңнапча. Итсе, ол пір чылтыс нооза.

Андағ хыри-пазы, оңдайы чох чылтысты кізілер Ёлгер тіп адап салғаннар.

Аар үлүсті тиң үлезіп (сағысха кирип)

1941 чылның тос айында Мария, педучилищенің ікінчі курзын тоозып алып, Төө чоғархы Халын аалда чуртапчатхан Чібекей іцезінзер тынанаға килген. Халын аалдаң тоғыр, Төө суғның оң саринда, Оот аал турча. Пу ікі аалның чоны, «Хоных чөбі» колхозха кіріп, чөптіг тоғынып, көгліг чуртапчатхан.

Тос айының 20-чі күнінде колхозтың инчиит, сырах оол-хыстары, сапхы тударға чит парған үгренчілер колхоз малына от тимнирге тайға идегі Күрең чулзар сыхханнар. Мария

Кабыр ачазынаң хада олох бригадада тоғынып пастабысхан.

Тоғыс іди пір-ікі күн күстіг, хыныг парчатханда, Күрең чулға уғаа хорғыстыг тылаас читкен: «Чаа пасталыбысхан! Немец фашисттері пістің Чир-суубысха кірібістілер!» Хыстар, олғаннар, Күрең чулның хусхацахтары даа Чир-суубысты арачылирға парчатханнарны үдескеннер.

Марияның іцезі, Мачук, Кабыр, Кирилл оолларын паза ікі кізөзін чааға үдезібіскен. Ол чыл Мария педучилищезер үгрэнерге пар полбаан, іцезін көрерге кирек полған. Төө чоғархы пасталыг школазар үгретчі поларға кірібіскен.

Чиит үгретчі, Мария Георгиевна, күнөрте школада істенцең, хараазын, тізең, колхозниктернең хада тоғынчаң. Газеталар хығырып, партия сөзін чонға искірерге маңнанчаң.

1942 чылның күрген айында Асхыста үгретчілернің конференциязы ирткен. Соонда районо устағчызы Д.Т. Орешков, районо инспекторы К.И. Тильгерекоев, облоно инспекторы Исхаков паза крайоно инспекторы Ф.В. Уткин Кильчичакова Мария Георгиевнаны,

Төө пазындағы рудникте пасталығ школа азып, анда үгретчі поларға чаратханнар.

Чаа хазыр парчатханда, странаға тимір көп кирек полған. Аннаңар пістің правительство Төө пазынзар геологтарны, тоғысчыларны ысхан. Оларның палаларын үгредерге үгретчі киректелген. Ічезі чаратханох: «Че, парох, палам, хайдар ысчалар. Мин үс оолғымны паза ікі кізөмні мында сағып аларбын». Че Чібекей иней пірдеезін сағып полбаан, 1943 чылда үреп парған.

Хайда наа ниме азылча, төстелче, анда хақан даа сидіктер урунча. Ана іди Төө пазындағы рудникте пасталығ школаның пастағы үгретчізіне көп сидіктер урунған. Рудникте школа азары 1941-1942 чылларда көрілбеен полған, аннаңар школа кирек нимелер аларға смета чох полған. Одыңны паба-іцелер тынанчаң күннерде пір айға чидер идея тимнеп салчаңнар. Ол-пу киректерге Асхыссар үгретчее чазағ чөрерге килісчең. Иртен Төөдегі рудниктең сыхса, Асхыс чоғархы аалға чидіп, колхоз кнезі А.А. Побызакотарда хонып алчаң, узінчі күнінде ле рудниксер айланчаң.

«Пірсінде, – чоохтапча Мария Георгиевна, – чайғы на ала пасталчатханда, Асхыстаң айланчатхам. Харасхы түзібіскен. Түн тайғача чалғызан на парчам. Көрзем, минзер удурноо-даниме олас-аласпазыподыр. Чахсаан көрібіссем – аба! Ам хайди полчаң? Чүгүрерге чарабас, олох чидіп алар. Паза полбаста, чол хыринда турған тіген кистіне сыын пардым. Аба пас килді, тың чағын килбинче, көксөрөпче. Мин хорыхханыма, соохха тооп, сірлес сыххам. Ол көксөрөөн, көксөрөөн, «Минің чолымча чөрчезің» теен чіли, анаң ағас аразынзар кірібіскен. Хуруғ салаалар ла мычырт-мачырт пола халғаннар».

Мария Георгиевна аннаң андар чоохтапча: «Неделяда төрт хати чииттерні чаа кирегіне үгретчеңнер: пастағы полызығ пирерге, мылтыхнаң, автоматнаң, револьвернең тузаланарға. Тынанған күннерде ағас салааларын, чыып, өртечеңміс.

Төө пазында ол туста тоғысчылар чуртачаң көп нимес барактар ла полған. Соонаң хоза контора, пекарня, столовай, медпункт, мылча паза школа пүдірілгеннер. Чайғыда 1942 чылда школа идерге алынча тура пиргеннер. Техничканаң хада ол тураны наа үгрөдіг чылына

тимнеп пастаабыс: наа столлар, скамейкалар турғызыбсхабыс. Школаны прай тимнеп салып, хыстарнаң хада Төө хазындағы пүксер от тоғынарға чөрчеңміс».

Школаны тимнеп алып, орғах айында үгретчілер чыылиина килче. Районо устағчызы тоғысха күстенчік үгретчіні пассох школазар ысча.

– Мария Георгиевна, син Казановкадағы школада ам кирексің, – тіпче.

Ол туста Ағбан-Новокузнецк тимір чол пүдіріп пастааннар. Ол школада көп олғаннар үгренері көрілчеткен. Чітіг хыс Казановказар чазағох читкен. Ікі-үс күннің аразында тыхтағ тоғыстары иділ парғаннар. Пу школада үс үгретчее тоғынарға киліс парғаннар. Пірсі Москвадаң килген полған.

Ұлгер айының пастағы күнінде олғаннар колхозтох тоғынчатханнар. Олар бригадада азыран чөрчелер. Ол чыл тамах хомай сыххан. Чыып алған ас прай фронтха ызылчаң. Мария Георгиевна олғаннарны үгрөдіп пастир кирек хоостыраколхозкнезі Саражаковсарчиткен. Чаа кинегі А.К. Саражаков, правление членнерінең чоохтазып, үгрөңділерге пір күнге 200 грамм тоңас пирерге чаратхан. Иди, колхоз кнезі орта

сағыс тутхан сылтаанда, прай олғаннар школа чөріп пастааннар.

Ол чыл хар ирте түс парған. Казановкадағы колхоз малын хыстадарға сидік полыбысхан. Часхызар от, сызыр тоозылыбысхан. Колхозниктер, үгретчілер, олғаннар тыло пазындағы оттарны, чулып, торбахтарға ағыл пирцеңнер, колхоз малын паза складтарны хараазын хадарарға чөрцеңнер.

1943-1944 үгредіг чылының пастағы четверты ирт парғанда, районо Мария Георгиевнаны Ылырсы аалзар ызыбысхан (ол аал Кызлас совхозха кірчеткен). Анда тоғынчатхан үгретчі А.Н. Майнагашев, фронтха парыбысхан сылтаанда, школа ікі ай тоғынмаан полтыр. Мында олғаннар пасха-пасха тілліг полғаннар: орыстар, хакастар, поляктар. Ідök ілілер смена тоғынарға киліс парған. Суткада төртер ле час тыннарға килісчең. Күскүде хараазын тамах арығлирға, сабарға чөрцең. Пу школада Мария Георгиевна Илбек Ада чаа тоозылғанча тоғынған. 9 Майны прай чоннаң хада улуғ өрініснең удурлаан, аал аразынча олғаннарнаң хада хызыл флагтығ чөргеннер.

Чаа соонаң Мария Георгиевнаны Чул пилтіріндегі читі чыллығ школазар

хығырғаннар. Мында тынаға сыхханча тоғынған. Педучилищені читіре тоозыбысхан. Изере чыллар аал чөбінің депутадына табыл турған.

Илбек Ада чаа тузында, аның даа соонда матыр істеніс үчүн Кильчичакова М.Г. көп медальларнаң, аарластығ пічіктернең таныхтатхан.